

CAIETUL ALBASTRU SAU IEȘIREA DIN NETIMP

Paraschiva Livadaru

PhD. student, „Ștefan cel Mare” University of Suceava

*Abstract:*The publishing of the Blue Notebook represents the recovery of a destiny deflected from the communist regime. The limitations and horror of a totalitarian regime determined him to find his exegetical mask of speech by mediators, who allowed him to write about his own beliefs, about theologians and philosophers who were not accepted by the political regime, enabled him to re-write the literary work of other authors. The diary does not have only the mission to tell about facts happened during a period of time, but it unveils the wise Balotă, reveals the deep truth which stands at the basis of his critics. The Blue Notebook offers ways of decyfring the text of the Transylvanian reviewer, obliging us to read again, from this point of view, his texts during that epoch before 1989. The essays, the religious meditations and philosophical thoughts presented in this notebook build the critical vision of the exeget, thus the challenges of his review belong with the ability of the reader to identify the specific autoconfession, even though he writes about others.

Keywords: diary, literary review, keys, mask, identity

„Orice mare critic este un răsturnător de valori și un instaurator de valori.” (Balotă, 1997: 438)

Îl putem numi pe Nicolae Balotă un mare critic prin faptul că a reaşezat valorile criticii, ale poeziei și ale romanului, recunoscând tendința literaturii de evoluție, de acordare la valorile europene. Critica sa, meditațiile religioase (scrise abia în libertatea exilului și a democrației când se bucură de o *recuperare* intelectuală) sau proza narativă confesivă îl dezvăluie pe criticul ardelean scriind despre sine, chiar și atunci când scria despre alții. Acest om al pasiunilor devoratoare poartă în sine drama unui destin deviat de „fiara roșie”, dar alege să se *transcrie* pentru a prinde viață la fel ca personajele lui Pirandello:

„Directorul: Unde e textul?”

Șase personaje: E în noi, domnule. Drama e în noi; [...] și suntem nerăbdători să o reprezentăm așa cum ne împinge pasiunea din noi!”¹.

Așadar, pasiunea este elementul catalizator și „o pasiune—pasiunea cuvântului între altele—nu poate să supraviețuiască decât dacă este împărtășită.” (Balotă, 1971:8). Or, libertatea de exprimare a fost multă vreme un orizont mult prea îndepărtat, iar scrierile sale de suflet au avut statutul de *literatură pentru sertar*. După ani de anchete, de cenzură, de reclusiune și de domiciliu obligatoriu, găsește soluția pentru a scrie, pentru a împărtăși fără a-și expune direct intențiile și convingerile. Aflat la Lătești, o cârțiță ce săpa sub casă îi oferă o experiență tulburătoare, având imaginea unui alter-ego cu animalul din vizuina lui Kafka²: simte încă pericolul, mereu prezent prin percheziții inopinate. După eliberarea din domiciliu obligatoriu, decide că singura cale este să fie „cât mai ascuns, să înaintez ... mascat” (Balotă, 1999:18), având convingerea, după 1965, că trebuie reînnoit totul sau *pierim*.

Așadar, exprimarea indirectă, prin mediatori, îi oferea posibilitatea de a găsi pretexte literare pentru a atribui altora propriile sale reflecții, critica sa literară îi oferea masca exegetică perfectă ce

¹ Luigi Pirandello, *Teatru*, Studiu introductiv de Florian Potra, Editura pentru Literatură Universală, București, 1967

² „Asemenea sobolului din vizuina, îmi croiam drum de unul singur, în întuneric, atent la primejdiile din jur, însângărându-mi creștetul, ca și acela, tot scurmând în lutul cuvintelor”(Balotă, 1999: 14)

„ascundea și revela în același timp” (Balotă, 1999: 12). Exprimarea aluzivă îi permite să-i aducă în eseurile sale pe filosofi sau teologi ce nu erau agreați de regim, să insereze motive religioase și reflecții filosofice, părănd mereu că scrie despre alții, dar întotdeauna mărturisindu-se pe sine, transformându-și cititorul în complice³.

Publicarea *Caietului albastru* este pentru cărturar împlinirea la care visa și lucra încă din adolescență. Notele din *Însemnările unui adolescent teribil*, deși scrise când avea 15 ani, trădează maturitate în planificarea propriului viitor dar și o atentă observare a acțiunilor politice și a consecințelor acestora din timpul celui de-al doilea război mondial. Însemnările debutează cu precizarea faptului că era preocupat de câțiva ani să-și facă un jurnal, adică din momentul când începuse să-și facă planuri de viitor.

Țelurile pe care și le fixează s-au păstrat, într-o mare măsură de-a lungul timpului, chiar și în *Caietul albastru*: „Îndemnurile pe care mi le fac la început sunt: să fiu absolut imparțial asupra acțiunilor mele și ale altora, să caut să fiu precis. Să caut să fiu ordonat în însemnarea zilnică a activității mele.”⁴

Jurnalul —evocarea mea se oprește asupra ediției a treia, 2007 — surprinde prin aspectul său dual: alternând însemnările din *Timp mort* cu completările, amintirile și reflecțiile din *Remember*. *Timpul mort* „reprezintă un amestec de adevăr și ficțiune” (II, p. 354) și este o metaforă menită să înlocuiască atrocitățile epocii comuniste și degradarea individului supus unei monotonii zilnice. Între *Timpul mort* și *Remember* nu există o ruptură, ci se completează la fel ca piesele unui puzzle, formând un întreg și situându-l pe autor în dar și *deasupra* întâmplărilor deoarece are posibilitatea de a oferi o închidere (după aproximativ 40 de ani). Această întrepătrundere este atât de specifică lui Nicolae Balotă deoarece toate operele sale se îmbină și formează un întreg. Cum ar putea un *Jurnal* să se întrepătrundă cu un volum de eseuri critice/ o monografie sau cu un volum de meditații religioase? *Caietul albastru* conține cheile textului critic al eruditului, deoarece scrierile sale își au punctul de plecare în motivații de ordin intim — așa cum mărturisea cărturarul.

Soarta *Caietului* este cel puțin interesantă: în noaptea de 2 spre 3 ianuarie 1956, tânărul Balotă este arestat. Știind că în geanta cu cărți are materiale care l-ar incrimina, decide s-o abandoneze. Un tânăr care a asistat la arestare și care îl cunoștea pe Balotă, ia geanta și o predă în gară la *Obiecte pierdute*, apoi îl anunță pe Negoșescu. Nego realizează că singura care ar putea descrie conținutul genții este mama lui Nicu. Aceasta merge și recuperează geanta, iar Negoșescu o roagă să-i încredințeze lui *Jurnalul*. După arestarea prietenului cerchist, *Caietul* ajunge în garajul „lipsit de mașină” al soților Regman. După ce Balotă părăsește țara, *Jurnalul* se pierde din nou, iar după nouă ani de închisoare și doisprezece de străinătate, memorialistul îl recuperează intact; aproape intact pentru că acum conținea o însemnare a „păstrătorului”: „E singurul prieten care m-a înțeles cu adevărat. Care a crezut în mine [...] deși a fost prietenul cu care prietenia s-a creat cel mai greu. [...]” (II, p. 536).

În Prolog, eruditul relatează momentul arestării care ar fi trebuit lăsat pentru Epilog, asta dacă ne gândim la ordinea cronologică a faptelor. Or, criticul ardelean face această inversiune cu scopul de a introduce cititorul în ceea ce înseamnă *Timpul mort*.

După ieșirea din Domiciliu Obligatoriu, cărturarul reia însemnările în *Jurnal*, de aceasta dată în *Caietul verde*. Cei nouă ani de reclusiune îl deplasează ca într-o mișcare de translație de la afirmația „La început a fost privirea” (din Prologul *Caietului albastru*) la convingerea plină de speranță dar și de frici „La început a fost cuvântul. Dar eu mă aflu înainte de început”⁵. Categorie se afla înainte de începutul activității sale.

Publicarea *Caietului albastru* surprinde, deoarece, autorul își propusese să-l lase pentru lumina tiparului abia după moarte, așa cum mărturisește în Prologul ediției a treia. În primăvara lui 1991, se întâlnește cu Negoșescu la studioul din München al *Europei libere*, acesta propunându-i să publice

³ „Cititorul meu, complicele meu!” (II, p. 354)

⁴ Nicolae Balotă, *Însemnările unui adolescent t ianuarie eribil*, în *Apostrof*, nr. 1-2, 2000, p. 21

⁵ Nicolae Balotă, *Însemnări din Caietul verde*, în *Apostrof*, nr. 1-2, 2000, p. 158

întregul *Jurnal* sau, măcar, *Caietul albastru* la salvarea căruia contribuise hotărâtor. Balotă îi mărturisește dorința ca acesta să fie publicat postum. Această dorință, probabil ar considera unii, vine din tema că cititorul, chiar societatea, expuse o lungă perioadă cenzurii și degradării culturii, nu sunt pregătite pentru un asemenea op plin de aluzii și reflecții asupra unor evenimente în special politice, fiind implicate persoane apropiate, personalități culturale etc. Reticența vine din faptul că se va dezvălui cititorului așa cum nu a făcut-o niciodată, fiind conștient că, astfel, oferă o altă perspectivă asupra scrierilor sale, asupra sa. Pe 25 septembrie 1955 nota în *Jurnal* (după lectura eseului despre Thomas Mann acasă la Mihai Rădulescu): „această mică lectură, de nici jumătate de oră din Jurnalul meu intim înseamnă, nici mai mult dar nici mai puțin decât ieșirea mea adevărată în viața publică.” (II, pp. 399-400)

Poate că ieșirea adevărată în viața publică o constituie apariția *Caietului albastru*, deoarece acest joc literar⁶ al vorbirii indirecte își găsește astfel rezolvarea, trimițând la faimoasa alegorie a peșterii, a lui Platon: locuitorii unei peștei, legați cu spatele la sursa luminii artificiale, focul, nu văd la început decât umbrele obiectelor.

În etapa a doua, eliberați, locuitorii peșterii pot descoperi, la lumina focului, obiectele care proiectau umbrele, în a treia etapă ies din peșteră și văd lucrurile la lumina naturală a soarelui.

Astfel, sursa luminoasă reprezintă ideile cărora Nicolae Balotă le permite să se dezvăluie, călătorind, în textele sale, prin epoci și curente literare; interpretând, analizând și dezvăluind opere ale unor autori mai mult sau mai puțin cunoscuți, care, aparent, nu au elemente comune.

Ce ar putea avea în comun scrierile lui Proust, Philippide, Urmuz, Ivo Andric, Stendhal, E. Ionesco, Claudel, Petros Haris (și lista continuă)? Alegerea acestor scriitori poate părea aleatorie. Or, Balotă spune despre criticul literar că acesta se definește și prin lecturile pe care le propune. Așadar, operele asupra cărora se oprește au în comun aceeași atitudine etică a scriitorului, aceeași aplecare asupra dramei de sine și a valorilor culturii europene.

Caietul albastru oferă *cheile potrivite* descifrării textelor lui Balotă publicate înainte de 1989, impunându-se o recitare a acestora după parcurgerea acestui jurnal. Iată ce mărturisea Nicolae Balotă într-un interviu acordat lui Cosmin Ciotloș:

„Nu eram critic literar, cum eram îndeobște considerat, nici cercetător, istoric sau teoretician literar, cum păreau să manifeste anumite publicații ale mele. Toate cărțile mele din acea epocă s-au născut din anumite considerații de ordin intim. Ele își au sorginea în însemnările mele din Jurnal.”⁷

Cu toate aceste rețineri, Balotă decide să-l publice în 1998. Ce a stat la baza acestei răzgândiri? Poate că a simțit nevoia eliberării din jugul măștilor, dorind ca scrierile sale să fie cu adevărat rodnice, dezbrăcate de pretexte și aluzii. Chiar în *Caietul albastru* vorbește despre povara acestei taine ce este *secret* și *otrăvă* cât timp este păstrată doar pentru sine.

Povara minciunii cuvântului este apăsătoare, iar măștile sunt o povară (așa cum nota în Jurnal): „Scriitorul acestor rânduri e fără îndoială un mincinos printre atâția alții ... ceea ce îl nedumerește și-l dezgustă mai mult decât orice în viața pe care trebuie să o ducă ... e minciuna în care, ca într-o cloacă, stă îngropat.” (II, p. 359).

Publicarea *Caietului* este, pentru erudit, o eliberare asemănătoare celei oferite de spovedanie („eu însumi mă mărturisesc foarte greu”- I, p. 440), căci considera că, pentru un creștin, mărturisirea adevărului este o condiție *sine qua non*, iar „mărturisirea adevărului trebuie să fie actul omenesc prin excelență” (II, p. 361).

Balotă scria despre critică (în jurnal) faptul că este adevăr în aceeași măsură în care este și minciună, deci simțea nevoia unui act mântuitor înfăptuit încă din timpul vieții, mai ales că anul publicării — 1998 — (nici el întâmplător) se apropia de împlinirea vârstei ce însuma trei sferturi de veac, considerând că cei 75 de ani trăiți până în anul 2000 „vor atârna mai greu în cumpănă”⁸ (*Solilocviu în amurg*) decât anii ce vor urma după 2001.

⁶ „preferam să văd în eseist un *homo ludens*” - (Balotă, 1999: 59)

⁷ În *România Literară*, nr. 4, 2010, pp 10-11

⁸ Nicolae Balotă, *Solilocviu în amurg*, în *Apostrof*, nr. 1-2, 2000, p. 183

Dumnezeu/Deus in terris

„Relația noastră cu Dumnezeu este taina tainelor. Ea este un mister chiar pentru noi.
Cum coboară harul dacă nu printr-un canal tainic? (I, p. 445)

Dumnezeu reprezintă continua căutare a cărturarului — febrila căutare religioasă —, căutare în lumea artelor, în și prin oamenii din jurul său, în cărți, în scrierile sale și, mai ales, în sine. Atracția pentru viața monahală este menționată încă din primele pagini ale jurnalului.

Vocația monastică se resimte de la începuturile vieții sale spirituale, chiar prin preocuparea și premiile primite la religie de la Agârbiceanu (pe care îl numea părintele-scriitor) și, în special, din perioada studiilor la Blaj, când era la Casa Domnului a părinților augustinieni-asumpționiști. O viață închinată Domnului era și voința tatălui care ascundea în substrat dorința de a răscumpăra prin fiul său „vina de a fi părăsit Biserica Catolică” (II, p. 542). Motivele renunțării tatălui la preoție au rămas un mister pentru tânărul Balotă; mister fiind și această parte a vieții părintelui său în care a fost în slujba Bisericii, dar, mai ales acea parte a ființei care nu s-a manifestat după caterisire.

Timpul petrecut la Casa Domnului rămâne în memoria cărturarului ca unul suspendat, o perioadă în care serile cu Mon Père erau o adevărată binecuvântare la fel ca accesul la bibliotecă și cititul în orele de *silențiu*. Tot în acea perioadă, comite un sacrilegiu și citește jurnalul Părintelui Merckx, fiind tulburat de o propoziție citită, considerând că a te gândi la propria-ți *sfințenie* este un semn de *nepermis orgoliu*. Doar după trecerea timpului, înțelege că Părintele se gândea cu căință la păcatele sale și că, prin iubirea divină se poate obține o *sfințire a tuturor clipelor vieții*.

Ceea ce considera pe atunci un sacrilegiu, s-a transformat de-a lungul timpului într-un „deget luminos indicându-mi calea în noapte” (II, p. 16). Formarea în Biserica Catolică și dezvoltarea sa într-un mediu tolerant l-au ajutat să reziste tentațiilor (ispita vine din frică) unui regim totalitar. Scrierile sale vor fi pline de referiri la teologi, astfel introducând teze teologice conforme cu propriile credințe.

Gabriel Dimisianu marchează această firească relație de asociere la religios, Jurnalul fiind scrierea în care eruditul vorbește cel mai apăsător despre „întâietatea religiosului între valorile morale”⁹ și despre acest secol XX care a pus religia pe același plan cu *altele*. În special, așezarea în planul culturii este o eroare a omului modern pe care Balotă o evidențiază în Caiet, accentuând necesitatea apariției unei critici radicale care să distanțeze religiosul de orice valoare. O altă eroare pe care alții (inclusiv Eliade) o fac — după părerea lui Nicolae Balotă — este că vorbesc despre *homo religiosus*, astfel transformând religia într-o experiență culturală.

Datoria, la care se crede obligat de acele vremuri degradante, îi acutizează nevoia unui act de sacrificiu, a împlinirii unei meniri căci lumea modernă trebuia creștinată, apoi să se *încreștineze în ea și prin ea*.

Libertatea cultului la care tânjea este o nevoie *vitală* pentru binele comun, asumându-și și cunoscând riscurile (atât el cât și Matei Boilă au trecut prin anchete și încarcerarea regimului comunist) participării la o acțiune izvorâtă din altruism. Această șansă se ivește prin intermediul fraților Boilă, care îi propun redactarea comună a unui memoriu adresat occidentului, în care să evidențieze toate problemele unei societăți acaparate de ghiarele *fiarei roșii*.

Cu greu suportă avalanșa desființării mănăstirilor¹⁰ și veștile morții multor episcopi.

⁹ Gabriel Dimisianu, *Adnotări la Caietul albastru* în România Literară, nr. 39, 2015, p 5

¹⁰ „... ce infamie! Și ce pierdere umană și spirituală! [...] Mănăstirile sunt adevărate nuclee vitale pentru restul umanității ...” (II, p.187)

Toate frământările premergătoare redactării Memoriului sunt surprinse în paginile Jurnalului la fel ca încercările apropiatilor de a-l opri de la asemenea act necugetat. Negoîtescu îl numește *nebun* după ce află intențiile sale, iar pe frații Boilă îi consideră *fanatici*. Disputa cu vechiul său prieten nu-l convinge să abandoneze Memoriul. Nego se declară în acord cu necesitatea unui asemenea act dar nevoia de prudență este superioară. Or, Balotă a atins saturația acestei prudențe care și-a păstrat permanența ani de zile și s-a transformat într-un *lințoliu funerar*.

Cina cu frații Boilă, Bob Danciu (fiu spiritual al Monseniorului Ghica) și Părintele Pall Francisc, din 11 septembrie, 1955, se constituie (într-un remember din 1998) ca o versiune a Cinei cea de Taină, deoarece cel ce îi va denunța pe semnatarii Memoriului se afla cu ei la masă. Iată un Jurnal în care sacrificiul pentru credință urmează un traseu atât de cunoscut creștinilor: cina alături de trădător, patimile anchetelor și ale celor nouă ani de reclusiune, apoi renașterea unui critic literar într-un *travesti* al vorbirii indirecte și poate chiar într-o înnoire a minții — *metanoia*.

Toată perioada detenției stă sub semnul rugăciunii ca într-o meditație profundă, absolută, devenind liantul salvator, purificator. În *Caietul albastru* vorbește despre *lumina* acelei lumi abisale, încarcerarea transformându-se într-un privilegiu, în sacrificiul de care avea atâta nevoie.

Adevărul

„Esențialul este să scriu adevărul, numai adevărul.

Marele păcat al timpului nostru este păcatul împotriva Adevărului. Minciuna a devenit o condiție a existenței. De aceea, mai mult ca oricând, mărturisirea adevărului trebuie să fie actul omenesc prin excelență” (II, P. 361).

Adevărul este obsesia eruditului Balotă; adevărul vital devenit hrană pentru ființă. Așadar, nevoia mărturisirii devine chiar epuizantă pentru că prin divinație, în jurul său semnele unei Apocalipse — profetul nebun, pe care nu-l crede nimeni, este chiar bețivul din Pivnița lui Schiller care îi numește pe cerchiști **mascați**. Masca este refuzul Adevărului, așa cum nota Mircea Diaconu în *Calea, Adevărul și Viața*¹¹, iar „Dumnezeu este Adevăr” (II, p. 361). Refuzul Adevărului este refuzul lui Dumnezeu care este mai *absconditus* decât oricând. Gestul salvator nu poate fi decât un act de sacrificiu, actul smulgerii măștilor, al dăruirii totale pentru semeni, cu atât mai mult cu cât mai trăise ororile *sistemului judiciar* comunist. Mai sus vorbeam despre acest gest al scrierii Memoriului alături de frații Boilă de care îl lega o copilărie trăită împreună. Acești *fii ai trasnetului* alături de sora lor, Nena, cea care îi face *cunoștință* copilului Balotă cu poezia lui Blaga, reprezintă pentru cărturar nu doar simpli parteneri de joacă, ci îl leagă de ei o taină dureroasă (plimbându-se cu sania, au lovit un bețiv, care a decedat din cauza loviturii la cap) care, poate, trebuia compensată cu act altruist, care îi va sacrifica toată tinerețea.

Într-o epocă în care „înfrângerile erau mai glorioase decât victoriile”¹², așa cum precizează Sanda Cordoș, o epocă în care minciuna „este rege” (I, p. 382), iar ideologia era o „justificare a crimei”, Balotă are adevărate procese lăuntrice, reflectând asupra propriei meniri „N-ar trebui oare urmată pilda aceluia rabin hasidic care a renunțat la scrierea unei lucrări, pentru că nu mai era deloc sigur că o face pentru Domnul Dumnezeu său? Ce faci tu pentru El? Nimic” (I, p. 182).

Nimicul care erodează ființa aduce nevoia mărturisirii „cu orice risc a adevărului” (II, p. 108) la fel ca Alcest, considerat de Balotă precursorul personajului kafkian. Atașamentul față de adevăr este comun eruditului și personajului lui Molière, diferența este că eseistul îl mărturisește din dragoste (față de Dumnezeu).

Îl dezgustă adevărul ascuns și în cele mai simple practici ca adevărul „ascuns sub toată această lumină festivă” (I, P. 231), iar minciuna „originară se străvede prin minciuna ideologiei și a practicii,

¹¹ Mircea Diaconu, *Metacritice*, Editura Junimea, Iași, 2018, p 151

¹² Sanda Cordoș, *Etic, estetic, patetic*, în *Apostrof*, nr. 1-2, 2000, p. 116

a cuvântului și a faptei.[...]Ce conferă comunismului — ca să numim răul pe numele său — acest trist privilegiu al minciunii originare. Satanismul său, e răspunsul ce mai prompt”(II, p. 360).

Caietul albastru este un jurnal construit în spiritul maniheismului, dihotomia eternă Dumnezeu-Diavol, Adevăr-Minciună, sclav-stăpân, fecunditate-sterilitate, prieten-dușman (trădător), societatea degradată de comunism și spațiul nealterat al propriei familii, concretizează dorința sinelui de învingere a atracției *ad inferos* și transcenderea, pe verticală, în sus, prin spirit. Aceasta din urmă fiind singura posibilitate de evadare, singura libertate, căci „nici un om nu e în stare să înlănțuie pe un alt om”¹³ cu adevărat.

Amprenta timpului asupra identității

Despre obsesia temporalității, Balotă afirma că vine de la evrei care sunt „inventatorii <<timpului>>”(I, p. 494), contrazicându-l pe Heidegger (care le atribuia elinilor această obsesie).

În *Caietul albastru*, timpul nu este doar o dimensiune, ci capătă valențe noi: *timpul mort* al celor ce nu pot fi spuse, adică a atrocităților regimului totalitar pe de o parte și a monotoniei specifice muncii funcționarilor pe de altă parte, și *timpul viu* care circulă prin cei preocupați de propria *fecunditate*.

Pentru Nicolae Balotă, epoca anihilării libertăților curbează timpul care trece prea repede atunci când eseistul scrie și devine așteptare, materializând nimicul, atunci când este încarcerat : „Regimul concentraționar secretă așteptarea. [...] așteptam nimicul, neantul.[...] timpul devine amânare continuă: viața începe mâine”(I, pp. 192-193). Amânarea vieții ca într-un stadiu vegetativ — „trăind, fără a trăi” (I, p. 353) — al celui ce așteaptă schimbarea, așteaptă dreptul la viață. *Jurnalul* implică o filosofie a timpului; Paul Aretzu preciza că „scrisul lui Nicolae Balotă este elegant,[...], constituindu-se ca materie a unui timp confesiv, proustian, dislocând scriptural o întregă epocă”¹⁴.

Cărturarul notează efectele timpului trecut prin sita comunismului ce își impune ordinea autoritară prin acele ceasului ce înghite oameni, speranțe, așteptări. Nimeni nu scapă de mecanismul neiertător: mergi în sensul acelor de ceasornic sau vei fi devorat. Fragilitatea *omului modern* atât de ispitit și pervertit de acest timp ce macină destine nu are nimic în comun cu inocența pierdută de Adam și Eva — transformată într-o existență supusă timpului — ea izvorăște din frică, perfidia *omului socialist* rezistând multe decenii, suficiente cât să dea naștere *timpului mort*. Bineînțeles că Balotă nu se supune acestor modificări și încearcă să învie timpul, notând mereu, măcar câteva cuvinte, în *Jurnal*.

Lumea supusă totalitarismului ca într-un mecanism de ceas elvețian; „Lumea ca ceas” — fiind analizată în volumul *Mapamond literar* (1983) — îi amintește de ideea lui *Dumnezeu-Ceasornicar* apărută încă din Evul-Mediu, „ceasul fiind simbolul ordinii autoritare, al lumii supuse unui determinism fizic și istoric total.”(II, p. 274)

Doar în anii de dinaintea primei arestări putea observa și nota timpul într-o manieră sadoveniană, transformându-l în timp mitic, un timp al istorisilor din alte vremuri (atât de fericite pentru familia lui): „Toamnă aurie clujeană a anului 1947, primăvară timpurie, caldă, a lui `48.”(I, p. 367).

¹³ „O, adâncă și minunată credință! Nu se află, e drept, putere omenească în stare să supună și să înlănțuie cu adevărat pe un alt om, căci chiar sub povara cătușelor, a lanțurilor și a fiarelor, cel liber va fi întotdeauna liber, iar dacă vreunul se vede în neputința de-a mișca înseamnă că se află legat prin farmece. Vorbiți de libertate și o căutați pe cea din afară; cereți libertate de gândire, în loc să gândiți. Dorește din tot sufletul să zbori, chiar dacă te afli închis într-o cușcă și ești dus în pasul boilor, și dorința ta va face să-ți crească aripi, iar cușca se va lărgi, preschimbându-ți-se în Univers, și vei zbura în înaltul lui.”

Miguel de Unamuno, *Viața lui Don Quijote și Sancho*, traducere din spaniolă de Ileana Bucurenciu și Grigore Dima, ediție revăzută, Editura Humanitas, București, 2004, p 146

¹⁴ Paul Aretzu, *Jurnalul propriei regăsiri*, în *Vatra*, nr. 6-7, 2008, p 142

Apoi frigul primei arestări care îl pătrunde în beciul Securității unde *tovarășul* de celulă îl învață să-și îmbrace vestonul pentru a-și păstra căldura, acesta fiind debutul suferințelor pe care le va suporta de-a lungul anilor transformați într-o eternitate: „Ce chin pentru tinerețea mea, scurgerea vâscoasă a timpului, fluviu mort, în anii, mulți, ai neputinței, ai nelibertăților!” (II, p. 276)

Ca un rămas bun (definitiv pentru tatăl său), înaintea celei de-a doua arestări, în ajunul Revelionului, deapănă amintiri din „anii buni” împreună cu familia— în noaptea din 2 spre 3 ianuarie fiind arestat.

Timpul îl metamorfozează și pe Balotă, fiind conștient de acest fapt chiar din vremea *Însemnărilor unui adolescent teribil* în care nota pe 18 septembrie 1943: „M-am schimbat mult în trei ani. Au observat-o cu mirare foștii mei colegi de la Blaj, o observ și eu când scormonesc uneori prin spuza îngrămădită de zile și vegheri”.¹⁵ Această trecere a timpului este întotdeauna caracterizată de rodire, chiar și în închisoare unde trăiește experiențe culturale alături de alți deținuți ca Nicolae Steinhardt, Michel Solomon, Mihai Rădulescu etc. În *Caietul albastru* metamorfoza este surprinsă diferit, într-o criză a alterității, mai ales după eliberarea din 1962, aflat în Lătești: „m-a izbit chipul meu alterat, înstrăinat, altul decât acela pe care-l lăsasem, cu ani în urmă, într-o oglindă în care privisem fără să mă văd.” (I, p. 19.) Aici, oglinda nu este simulacru și vanitate, ci putere creatoare și educatoare ce favorizează oglindirea înlăuntru ca autocunoaștere a sufletului, nu a trupului, o reglare a conduitei, un autoportret mijlocitor între material și spiritual, o imagine reflexă și activă, creatoare, un dialog cu sine și cu Dumnezeu, un fel de Adam oglindit în Eva și Eva oglindită în perspectiva aceluia care pierde magia mimetică și morală și este o alegorie a închipuirii, a aparenței. Oglinda simbolizează prudența sub chipul unei femei care are un șarpe, uneori înțelepciunea (Cartea Înțelepciunii lui Solomon). „Conștiința este de două ori dezamăgită căci, reflectându-se ca într-o oglindă, se vede numai pe sine altfel, dedublat, înstrăinat de sine, ci vede și pe altul altfel decât și-l închipuia.” (I, p. 509)

Respinge pe cel ce se oglindește, căci se închipuia pe sine altfel, se voia pe sine altul. Unde-i adevărul, unde-i minciuna” (I, p. 507) iată afirmații la merită să reflectăm.

Criza alterității este una conștientă, voită, descoperindu-se „în străini, în exil” (I, p. 509). Realizează că și ceilalți vor observa această etapă care se manifestă și la nivelul scrierilor sale, referindu-se în special la epistola trimisă lui Noica din care acesta va observa că „nu mă mai identific cu cele afirmate în propriul meu text”, nota în *Jurnal* pe 30 noiembrie 1955 (II, p. 479), însă, va observa criza la Nego—care este altul după eliberare—pierzând stindardul lui Euphorion—dar și la tatăl său care „devenea altul”, acest *altul* fiind chiar *Preotul de altădată* (I, p. 532) pe care își dorise să-l vadă încă din copilărie și care îi fusese atât de străin. Figura paternă îi oferă conștiința alterității dar și a identității. Chiar și atracția pentru a scrie jurnal este moștenită/cultivată de acesta, Nicu citind notesurile tatălui său din timpul Primului Război Mondial.

Eu, altul și celălalt sunt instanțe care se întrepătrund (paradoxal), deși pentru conturarea fiecăruia este necesară nașterea conștiinței de sine care pendulează mereu între *alteritate* și *singularitate*, așa cum spune eruditul, într-o „dublă atracție necesară” (I, p. 510).

Despre conștiință afirma că deschide „un lung și chinuitor joc de oglinzi” (I, p. 507), proiecția chipului suferind din cauza propriei imagini reflectate. Conștiința „se caută în sine, se fecundează, se naște pe sine” [...] Nașterea coincide cu descoperirea de sine.” (I, p. 509) Recluziunea îi oferă posibilitatea descoperirii de sine, iar eliberarea îi aduce în oglindă pe *altul*.

Prudență, autocunoaștere, reglare a conduitei, transcendere în spirit, rodire, toate acestea vor sta sub semnul altei măști, cea a aparenței, așa cum decide după ieșirea din Domiciliu Obligatoriu. De această dată este vorba despre o *mască a măștii*—de care îl bănuia pe Crohmălniceanu—modalitate diferită față de perioada precedentă celei de-a doua încarcerări, alegând să se transpună prin mediatori.

¹⁵ Nicolae Balotă, *Însemnările unui adolescent teribil*, în *Apostrof*, nr. 1-2, 2000, p. 37

Epoca coruperii conștiințelor a născut adevărați *monștri ai identității*, aceste ființe cu *ochi de pește* care doresc uniformizarea, dezbrăcarea ființei de haina unicității. Or, „voință sfidătoare de a fi *altfel*, de a nu semăna întru nimic cu cei ce vor să semene cu toți ceilalți, să fie identici”(I, p 98) este mai puternică.

Identitate teritorială — *Spiritul transilvan*

În cazul criticului ardelean putem vorbi foarte clar despre identitate teritorială. Marta Petreu afirma despre *Caietul albastru* că este o „carte transilvană”, Balotă fiind „purtătorul unui spirit transilvan inconfundabil”¹⁶. Dar acest spirit are caracter multietnic, vorbim aici despre influențele maghiare și despre cele germane. Volumul *Scriitori maghiari din România* este dovada faptului că eruditul își respectă rădăcinile maghiare materne, mărturisind că a scris o istorie a literaturii maghiare dintr-un simț al datoriei față de mama sa. Într-un interviu acordat lui Farkas Jenő, cărturarul definește *civilizația transilvană*¹⁷ și face trimitere la influența culturii germane. Tot pe linie maternă, Balotă este descendentul lui Karl Regius, negustor și fabricant sas. Matata, bunica maternă, este cea care, pentru a marca o reușită a descendenților negustorului sas, vorbea de „Regius spiritus” ereditar — făcea referire la ingeniozitatea fabricantului de spirt. Fiică a lui Regius, bunica maternă a păstrat toată viața „un decorum de mai înaltă burghezie” (II, p. 177) în care și-a crescut și nepoții. Toată opera eruditului are la bază motivații intime, astfel și identitatea resimțită față de spiritul german îi influențează scrierile, raportându-se la repere ale culturii germane și chiar scriind un volum literaturii germane (*Literatura germană de Sturm-und-Drang*).

Tot în interviul menționat, Balotă vorbește despre Ardeal ca fiind punctul de plecare al activității sale. Clujul, Blajul și Sibiu au contribuit hotărâtor la formarea sa. Despre Sibiu afirma că este „spațiul mitic al revelațiilor mele” (II, p. 169); acest „burg baladesc”(Balotă, 1970: 325) este conturat de cărturar ca fiind un loc conducător de „fervoare poetică”, iar evocarea sa este absolut necesară pentru o introducere în arta poetică a Cercului Literar sibian și chiar în „programatica resurecție a baladei”(ibidem), deoarece „între oameni și locuri există osmoze”(ibidem).

În loc de concluzii

După citirea eseului despre Thomas Mann, pe care Balotă l-a scris după moartea romancierului, Ion Negoieșcu afirma despre *Caietul albastru* că „e mai interesant decât acela al lui Gide sau al lui Ernst Jünger, cu care îl aseamnă până acum.”(II, p. 390). Negoieșcu nu mai folosește antifraza (de exemplu: „E un cretin!” pentru a exprima „E genial!”), așa cum făcea referindu-se la alții, fiind atât de impresionat de valoarea *Jurnalului* pe care îl considera „extraordinar, splendid” și îl încurajează pe tânărul Balotă să nu-și neglijeze însemnările zilnice deoarece „aceasta e scrierea ta cea mai euphorionică”(II, p. 390). Peste ani, același Nego va contribui hotărâtor la salvarea *Caietului*, iar mai apoi, tot el insistă pentru publicare.

Ion Negoieșcu nu este singura figură cherchistă asupra căruia se oprește, ci realizează portrete „fermecătoare” (Dumitru Chioaru) ale cerchiștilor, avându-l în centru pe Lucian Blaga. „Evocările captivante” ale unor personalități ca Vianu, Cioculescu, Călinescu, Arghezi, Noica (și lista continuă) transformă acest jurnal într-un veritabil și „valoros document de istorie literară”¹⁸; poate chiar acea istorie a literaturii române pe care nu a scris-o dar care ar putea fi reconstituită din paginile *Caietului*.

¹⁶ Marta Petreu, *Omul cu caiet albastru*, în *Vatra*, nr. 6-7, 2008, p. 121

¹⁷ Vezi Farkas Jenő, *Cvadratura Cercului Literar*, Editura Muzelului Literaturii Române, București, 2014

¹⁸ Alex. Ștefănescu, *Nicolae Balotă, un erou al culturii*, în *România literară*, nr. 17, 2008, pp. 16-17

Dumitru Chioaru notează că *Timp mort* și *Remember* transformă *Caietul albastru* într-un „dublu-jurnal”¹⁹, perspectivele diferite asupra aceluiași întâmplări, marcate după trecerea timpului, oferă cititorului o finalitate.

Cititorul acestui *Jurnal* trebuie să fie unul avizat, așa cum observă și Ioana Pârvulescu, fiind „o scriere pentru un grup restrâns de cititori”²⁰, deoarece înglobează în paginile sale atât „jurnalul formării unei personalități”²¹, cât și meditații, reflecții, și eseuri critice.

Apariția *Caietului albastru* s-a bucurat de aprecieri, fiind considerat o „impresionantă operă memorialistică”²², „un stâlp indicator fosforescent pe câmpia întinsă a literelor românești”²³.

BIBLIOGRAPHY

Opera lui Nicolae Balotă

Euphorion, Ed. a II-a, Editura Cartea Românească, București, 1999

Despre pasiuni, Editura Albatros, București, 1971

Scriitori maghiari din România, Editura Kriterion, București, 1981

Mapamond literar, Editura Cartea românească, București, 1983

Arte poetice ale secolului XX, Ediția a II-a, Editura Minerva, București, 1997

Caietul albastru, vol. I-II, Ediția a treia adăugită, Editura Ideea Europeană, București, 2007

I. Studii critice

Diaconu, Mircea, *Metacritice*, Editura Junimea, Iași, 2018

II. Articole în reviste

Aretzu, Paul, *Jurnalul propriei regăsiri* în *Vatra*, nr. 6-7, 2008, pp. 139-142

Balotă, Nicolae, *Însemnările unui adolescent teribil*, în *Apostrof*, nr. 1-2, 2000, pp. 21-76

Balotă, Nicolae, *Solilocviu în amurg*, în *Apostrof*, nr. 1-2, 2000, p. 183

Dialog între Nicolae Balotă și Cosmin Ciotloș, în *România literară*, nr. 4, 2010, pp. 10-11

Chioaru, Dumitru, *Dublul jurnal al lui Nicolae Balotă*, în *Apostrof*, nr. 1-2, 2000, pp. 118-121

Cordoș, Sanda, *Etic, estetic, patetic*, în *Apostrof*, nr. 1-2, 2000, pp. 111-116

¹⁹ Dumitru Chioaru, *Dublul jurnal al lui Nicolae Balotă*, în *Apostrof*, nr. 1-2, 2000, p. 120

²⁰ Ioana Pârvulescu, *Orașul maimuțelor*, în *România literară*, nr. 5, 2002

²¹ Constantin Pricop, *Limitele criticii literare*, în *Vatra*, nr. 6-7, 2008, p. 83

²² Alex. Ștefănescu, *Un mod de a fi universal*, în *România literară*, nr. 7, 2008, pp. 16-17

²³ Constantin Țoiu, *De la Cantemir la Balotă*, în *Apostrof*, nr. 1-2, 2000, p. 117

- Dimisianu, Gabriel, *Adnotări la Caietul albastru*, în *România Literară*, nr. 39, 2015, p.5
- Glodeanu, Gheorghe, *între oglinzi paralele*, în *Vatra*, nr. 6-7, 2008, pp. 129-135
- Pârvulescu, Ioana, *Orașul maimuțelor*, în *România literară*, an 35/ nr. 5, 2002
- Petraș, Irina, *Citindu-l pe Nicolae Balotă*, în *Vatra*, nr. 6-7, 2008, pp. 77-80
- Petreu, Marta, *Omul cu caiet albastru*, în *Vatra*, nr. 6-7, 2008, pp. 119-122
- Pricop, Constantin, *Limitele criticii literare*, în *Vatra*, nr. 6-7, 2008, pp. 83-85
- Sălcudeanu, Nicoleta, *Senzualismul spiritului*, în *Vatra*, nr. 6-7, 2008, 135-136
- Ștefănescu, Alex., *Un mod de a fi universal*, în *România literară*, nr. 7, 2008, pp. 16-17
- Ștefănescu, Alex., *Nicolae Balotă, un erou al culturii*, în *România literară*, nr. 17, 1-8 mai, 2008, pp. 16-17
- Țoiu, Constantin, *De la Cantemir la Balotă*, în *Apostrof*, nr. 1-2, 2000, p. 117

III. Lucrări generale

- Jenő, Farkas, *Cvadratura Cercului Literar*, Editura Muzeului Literaturii Române, București, 2014
- Pirandello, Luigi, *Teatru*, Studiu introductiv de Florian Potra, Editura pentru Literatură Universală, București, 1967
- Rădulescu, Mihai, *Istoria literaturii române de detenție: Memorialistica reeducărilor*, Editura Ramida, București, 1998
- Unamuno, Miguel de, *Viața lui Don Quijote și Sancho*, traducere din spaniolă de Ileana Bucurenciu și Grigore Dima, ediție revăzută, Humanitas, București, 2004